

VIII. ASRA KADAR DEYLEM BÖLGESİ SİYASİ TARİHİ*

Mehmet Usluer**

Öz

Halife Ömer döneminden itibaren düzenlenen birçok sefer neticesinde Sâsânî İmparatorluğuna ait topraklarının büyük bir kısmı, kısa bir zaman içerisinde Müslümanların eline geçmişti. Bunun istisnalarından biri Deylem bölgesiydi. Sâsânî Şahlarının hâkimiyet altına almakta zorlandığı bir bölge olan Deylem, İslâmî dönemde uzun bir süre ele geçirilememişti. Sâsânîler döneminde yönetim karıştırlarının sığınağı olan bölge, İslami dönemde de bazı muhalif hareketlere ev sahipliği yapmıştır. Coğrafyasının sarp, halkının da savaşçı özelliğine sahip olması bölgenin ele geçirilmesini engelleyen faktörler arasında yer almaktaydı. Bu nedenlerin de etkisiyle, İslam orduları birçok sefer düzenlemesine rağmen, bir türlü bölge üzerinde hâkimiyet kuramamıştı. Bununla birlikte ele geçirilemeyen bölge üzerinden İslam şehirlerine ve halklarına yönelik saldırılar ve tacizler de yaşanmaktaydı. Bu saldırılar, psikolojik ve ekonomik açıdan Müslüman ahaliyi rahatsız etmekteydi. Ardı ardına düzenlenen seferlerin amaçlarından bir tanesi de, ahaliyi düştükleri bu durumdan kurtarmaktı. Bu yüzden bölgenin ele geçirilmesi

* Bu makale, “Abbasilerin Birinci Döneminin Sonuna Kadar Deylem Bölgesi” adıyla hazırlanmış yüksek lisan tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Sanatları, mehmetusluer0571@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6608-0125.

büyük önem arz etmekteydi. Bu çalışmada, büyük önem sahip olup, Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi ancak 2/8. yüzyılda gerçekleşen Deylem bölgesinin; İslâm öncesi ve sonrası siyasi tarihleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler:

İslâm Tarihi, Sâsânî İmparatorluğu, Deylem Bölgesi, Deylem Tarihi, Deylemler

*POLITICAL HISTORY OF THE DEYLEM REGION UNTIL THE
CENTURY OF VIII*

Abstract

As a result of several expeditions launched beginning with the period of Caliph Umar, most of the lands which belonged to the Sasanian Empire had been taken by the Muslims in a short period of time. The region, which was the shelter of opponents of the administration during the Sâsânîler period, would also host some opposition movements in the Islamic period. An exception to these lands taken by the Muslims was the Daylam region. This region, which even the rulers of the Sasanian Empire had difficulty in keeping it under control from time to time, had not been taken by the Muslim armies for a long time. The steepness of its geography and the warrior quality of its people were among the factors that prevented this region to be taken. However, there were attacks and harassment of Islamic cities and peoples over the region which could not be captured. These attacks, psychological and economic aspects of the Muslim population was disturbing. One of the aims of the consecutive expeditions was to save the population from this situation. Therefore, the conquest of the region was of great importance. In this study, it is of great importance that the seizure by Muslims is only 2/8. century Daylam region; history before and after Islam political histories will be examined.

Keywords:

History of Islam, The Sasanian Empire, the Daylam Region, History of Daylam, Daylamis.

GİRİŞ

Deyleman; bugünkü İran İslâm Cumhuriyeti sınırları içerisinde, Reşat eyaletinin güneydoğusu ile Lahican şehrinin güneyinde yer almak-

ta olup, Sefidrud ırmağının kuzeyinde dağlık bölgede yer alan¹ Siyahkel'e bağlı küçük bir kasabadır. Deylem; günümüzün aksine tarihte geniş bir coğrafyaya sahip olduğu gibi, farklı halklara ve yönetimlere kucak açmış bir bölgeydi. Bölgenin sınırları yaşanan siyasi gelişmelerden dolayı sürekli değişim göstermiştir.² Bu yüzden olsa gerek, İslâm coğrafyacıları bölgenin sınırlarını farklı şekillerde çizmişlerdir.

İstahri'ye göre, bölgenin batı kısmında Rey³ ve Azerbaycan'ın⁴ bir kısmı, güneyinde; Tarom,⁵ Kazvîn⁶ ile Azerbaycan ve Rey şehirlerinin diğer bir kısmı, doğusunda; Rey ve Taberistan'ın⁷ kalan kısmı, kuzeyinde ise Hazar Denizi⁸ yer almaktadır.⁹ İbn Havkal ise, bölgenin güneyinde, Kazvîn, Tarom, Azerbaycan ve Rey bölgesinin bir kısmı, doğusunda Rey bölgesinin diğer kısmı ve Taberistan, kuzeyinde Hazar Denizi, batısında Azerbaycan şehri ile Arran, Rupenc Dağları ve Bazusban, Karon ve Cürçân dağlarının yer aldığını belirtmiştir.¹⁰

- 1 H.L. Rabino (1877-1950). *Velayet-i Dar'el Merz-i İran: Gilân*. Çev: Cafer Hamamizade, Reşt: Enteşareti Taeti, 1391, 53, 322.
- 2 Yazıcı, Tahsin "Deylem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*.1994, IX, 263,264.
- 3 Abâd ve bolca nimetlere sahip olan bu şehir, bazı dönemler Deylem bölgesi meliklerinin yönetim merkezi olmuştur. Bkn: İstahri, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed (öl. 340/951-52'den sonra). *Mesâlik ve'l-Memalik*. Çev: Muhammed b. Esed b. Abdullah Testerî. İran: Mecmua-i Enteşaret-i Edebi ve Tarihi, y.y., 1373, 216, 217; Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (öl. 380/990). *Kitâbu Ahsemi't-Tekâsim fî Marifet'l-Ekâlim, İslâm Coğrafyası*. çev. ve Notlar, D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015, s. 231.
- 4 Kuzeyden Deylem bölgesi ile sınırı olan bir bölgedir. Bkn: Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihabeddin Yâkût b. Abdullah (öl. 626/1229). *Mücemül-Büldân*, Beyrut: Dar Sadir, 1995, I, 128.
- 5 Deylem bölgesinde hüküm sürmüş olan Cüstani hanedanlığının yönetim merkezi olup, bölgenin dağlık kısımlarında yer alan bir şehirdir. Bkn: Nâsır Hüsrev, Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî (ö. 465/1073'ten sonra). *Sefername*. Çev. Abdülvehhab Tarzi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985. 7.
- 6 Sasani Şahlarından ikinci Şapur Zül'Ektâf tarafından kurulmuş olan Kazvîn şehri; Deylem bölgesi ile sınır olup aralarındaki mesafe 27 fersahtır. Bkn: İbn Hurdâzbih, Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah (ö. 201/913). *el-Mesâlik ve'l-Memalik: Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008. s. 56.
- 7 Bolca nimete ve kendisine bağlı birçok kasabaya sahip olup, başkenti Âmul olan Taberistan, Deylem bölgesinin büyük şehirleri arasında yer almaktadır. Bkn: *Hudüdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*. Çev. Abdullah Duman&Murat Ağarı, İstanbul: Kitabevi, 2008, s. 92, 93;Makdisî, s. 355,361.
- 8 Taberistan, Cürçân ve Âbeskûn diye de adlandırılan büyük bir denizdir. Bkn: Yâkût el-Hamevî, I, 342.
- 9 İstahri, s.214.
- 10 İbn Havkal, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî (öl. 367/977). *Siret'ül-Arz*. Çev:

Bölgenin güneyinde Cibâl¹¹ doğu kısmında Horasan bölgesi, ¹² batı tarafında Azerbaycan ve kuzeyinde Hazar Denizi olduğunu ifade eden Hudûdü'l-Âlem'e karşılık¹³ Ebû'l-Fida, kuzeyinde; Hazar Denizi, doğusunda; Rey ve Taberistan'ın kalan diğer bir kısmı, batısında; Azerbaycan ve Rey'in bir kısmı, güneyinde; Azerbaycan'ın bir diğer bölümü ve Kazvîn'in yer aldığını¹⁴ belirterek bölgenin sınırlarını çizmiştir.

Bu rivayetler ışığında bölgenin güneyinde Kazvîn, Tarom, Azerbaycan ve Rey, kuzeyinde Hazar Denizi, batı tarafından Azerbaycan ve Rey'in kalan kısmı, doğu tarafından ise Rey ve Taberistan'ın kalan bir kısmı yer aldığı anlaşılmaktadır.

Zikredildiği üzere geniş bir coğrafyaya yayılan bölge ile birlikte Deylemlerin özellikle Asıl Deylem Bölgesinde yaşadıkları görülmektedir. Asıl Deylem Bölgesi; sık ormanlık alanlarla çevrili,¹⁵ yüksek ve dağlık bir alanda yer almaktaydı.¹⁶ Cibâl bölgesi ile Gilân,¹⁷ Taberistan ve Hazar Denizi kıyılarıyla çevrili olan¹⁸ bölgenin sınırları bir taraftan Taberistan dağlarına ve Câlûs şehrine doğru uzanırken,¹⁹ güney yönden Kazvîn, kuzeyden ise Gilân bölgesinin düzlükleri ile çevriliydi.²⁰

Tarih boyunca coğrafi şartlar nedeniyle fethedilmesi zor olan bölge aynı zamanda muhalif hareketler için de bir sığınak olmuştu. Bu yüzden yönetimler için ele geçirilmesi çok önemli olan bölgenin, İslâm öncesi dönem-

Cafer Şe'ar. Tahran: Bonyad-ı Ferheng- i İran, 1365, II, 376.

¹¹ İslâm coğrafyasını Arap ve Acem diyarları diye ikiye ayıran Makdisî, Cibâl bölgesini, Acem coğrafyası içinde zikretmiştir. Bkn: Makdisî, s. 28.

¹² Horasan, Birçok yerleşim yerine sahip olan büyük bir bölgedir. Bkn: Yâkût el-Hamevî, II, 350.

¹³ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 91

¹⁴ Ebû'l-Fida, Emadeddin İsmail (öl.732/1331). *Takvim-i Büldân*, Çev. Abdulmuhammed Ayeti. Entesaret-i Ferheng-i Bonyad-i İran, İran: Çaphane-i Zer, 1367, s. 492.

¹⁵ İbn Havkal, II, 376.

¹⁶ İstahrî, s. 214.

¹⁷ Makdisî; Gilân bölgesini Deylem bölgesi içinde zikredip, başkentinin Dulab şehri olduğunu ifade etmiştir. Bkn: Makdisî, s. 355, 363.

¹⁸ Hudûdü'l-Âlem, s. 94.

¹⁹ Çâlûs, Rey'den Hazar Denizi'ne kadar sınırları olan bir şehirdir. Asıl Deylem Bölgesinde yer alan bu şehir, aynı zamanda bölgenin Taberistan ile olan sınırını oluşturmaktadır. Bkn: *Hudûdü'l-Âlem*, s. 93; Ebû'l Fida, s. 497

²⁰ Fenderski, Seyyid Rıza. *Deylemiyan: Ağaz ta Sedde Çeharom*. Reşt: Ferheng-i İlya, 1386, s. 21

den, Müslümanlar tarafından tam olarak ele geçirildiği 2/8. asra kadar olan siyasi tarihi işlenecektir.

1. İSLÂM ÖNCESİ DEYLEM BÖLGESİ

Deylem bölgesine dair, Sâsânî İmparatorluğu öncesi döneme ait bilgilerin çok kısıtlı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bölgeye de ismin veren bir halk olan Deylemliler bu bölgede yaşamaktadır. Deylemlilerin etnik kökenine dair birçok tartışma bulunmaktadır.²¹ Bu halkın, yerleşik olduklarına veya farklı etnik gruplarla kaynaşıp zamanla ortaya çıktıklarını tespit etmek güçtür.

Bununla birlikte bu coğrafyada Sâsânî İmparatorluğu zamanından önce Kaspi halkı yaşamını sürdürmekteydi. O dönem Kaspian Denizi diye adlandırılan Hazar denizi, ismini bu halktan almıştı. Kaspi halkı; Alban, Med ve bölgede bulunan diğer etnik gruplarla karışarak günümüze kadar ulaşan halkların temel taşlarını oluşturmada etkili olmuşlardı.²²

Kaspian halkı; Ahameniş İmparatoru Kserkses'in, ordusuyla Avrupa üzerine yaptığı seferde asker olarak yer almışlardı.²³ Buradan hareketle savaşçı özelliklerini göz önüne alarak Deylemlilerin, Kaspianların, ataları oldukları söylenebilir.

Sâsânîler döneminde Deylem halkını; bazen, devletin askeri gücünü oluşturup, imparatorluğa bağlılık içinde görürken; bazen de mevcut otoritelerden bağımsız hareket ettikleri görülmektedir.

Sâsânî İmparatoru Erdeşîr-i Bâbekân (226-240) zamanında en büyük Zerdüş din âlimi olan Tenser'in, bölgenin yerel yöneticisi olan Coşnesef'e hitaben yazmış olduğu mektup,²⁴ bölgede bulunan yöneticilerin; imparatorluğa olan bağlılıklarını gösterdiği gibi aynı zamanda bölgeyi yerinden de yönettiklerini göstermekteydi.

²¹ Bu tartışmalara dair bk: Mehmet Usluer, *Abbasilerin Birinci Döneminin Sonuna Kadar Deylem Bölgesi* (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 66, 67.

²² Bloga, Rafael. *İran Halkları El Kitabı*. y.y., 1997, s. 74.

²³ Herodots (öl. M.Ö. 425). *Herodot Tarihi*. Çev: Müntekim Ökmen, Yunanca Aslıyla Karşılaştırılan ve Sunan, Azra Erhat. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973, s. 407, 411.

²⁴ İbn İsfendiyâr, Behaeddin Muhammed. b. Hasan (öl. 613/1216'den sonra). *Târih-i Taberistan*. Tsh: Üstad Abbas İkbâl Aştayani. Tahran: Enteşaret-i Esatir, 1389, s.14, 15.

Merkezi hükümetlere bağlı oldukları zaman Deylemîler, iyi birer asker olarak görevlerini yapmaktaydı. Deylemîler, piyade olarak görev yaptıkları zaman büyük kalkanlara sahip oldukları gibi mızrak kullanmakta da yetenekli bir halktı.²⁵

Bunlarla birlikte savaş sırasında kullandıkları aletler arasında ok,²⁶ kılıç,²⁷ vücutlarına sardıkları kalın zırh ve kaftan da vardı.²⁸ Bu anlamda profesyonel şekilde savaşan Deylem halkının bu özelliği nedeniyle Sâsânî hükümdarları onların savaşçı gücünden yararlanmaktaydı.

Bu hükümdarlardan biri olan Nüşirevân, (531-579) Deylemîleri, Gürcistan üzerine gönderilen ordu içinde görevlendirmişti.²⁹ Bununla birlikte, Yemenli Seyf b. Zûyezen'in (öl. 575 [?]) Habeşlilere karşı istediği yardım isteğine karşılık³⁰ Deylem ve onlara komşu olan diğer halklardan oluşan bir orduyu,³¹ yüz yaşını aşkın³² bir mâhkum olan, Vehriz³³ b. el-Kâmeccâr adında³⁴ bir komutanıyla Yemen'e göndermişti.³⁵ Bu ordu, sekiz gemiyle yola çıkıp, iki gemisini yolda kaybettikten sonra Yemen sahillerine ulaşmıştır. Savaş sonunda zafer elde eden Vehriz, Mesrûk b. Ebrehe'yi katlettikten sonra Habeş halkını Yemen'den sürmüştü.³⁶

Askerlik görevi ile birlikte bazı Deylemîlerin Sâsânî saraylarında görev

²⁵ *Tarihi İran Cambric, Tarih-i İslâm: Ez İslâm Ta Şelçuke*. Çev. Hasan Envaşe. Tahran: Entesarat-i Emir Kebir, 1343, IV, 353.

²⁶ Gorgani, Fahreddin Es'ed. *Veys ve Ramin*. Tash: Muhammed Cafer Mehcub, İbn Sina, Tahran, 1337, s.369, 370. Aktaran, Kurban, Fatehe. *Tarih-i Gilân: Piş Ez İslâm*. Reşt; Ferheng-i İlya, 1386, s.88

²⁷ *Tarihi İran Cambric*, IV, 353.

²⁸ Gorgani, s.369, 370. Aktaran, Kurban, Fatehe, s.88

²⁹ *Tarihi İran Cambric*, IV, 353.

³⁰ İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (öl. 1373). *el-Bidâye ve'n-Nihaye: Büyük İslâm Tarihi*. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı yayınları, 1994, II, 293.

³¹ Taberî, Ebü Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923). *Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: Dâru Süveydan, 1967, II, s. 103. İbn Kesîr; bu orduda sekiz yüz asker olduğunu ifade ederken, İbnü'l-Belhî ise, bin beş yüz kişi olduğunu belirtmiştir. Bkn: İbn Kesîr, II, s. 293; İbnü'l- Belhî, Ahmed b. Sahl (öl. 511/1118). *Farsname-i İbn-i Belhî*. Dzn, Fasayı Mansur. Şiraz: Farsology Foundation, 1995, s. 237.

³² Dinêverî, Ebü Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (öl. 282/892). *Abbârü't-Trvâl: İslâm Tarihi*. Çev: Nusrettin Boilelli & İbrahim Tüfekçi, İstanbul: Hivda İletişim, 2007, s.112.

³³ Dinêverî, s.112; İbn Kesîr, II, 293;

³⁴ Dinêverî, s.112

³⁵ Taberî, II, 103, İbn Kesîr, II, 293.

³⁶ Taberî, II, 144, 145.

yaptıkları da görülmektedir. Nedimlerini gruplara ayıran ilk Sâsânî Hükümdarı olan Erdeşîr-i Bâbekân; Gîlân (Deylem) yerel yöneticileri ve meliklerinin çocuklarını, ilk grupta görevlendirmişti. Bu grupta; hükümdarın önemli adamları, nedimler, ilim ehli, toplumun ileri gelenleri yer almakta ve hükümdarın sağından başlayarak 10 zîra mesafede oturmaktaydılar.³⁷ Sâsânî İmparatorları, oluşturulan bu grupla arasına perde koyarlardı. Bu işi de yine Gîlân (Deylem) meliklerinin çocukları yapmaktaydı.³⁸

Bununla birlikte Sâsânî şahlarından II. Hüsrev Perviz (590–628) tarafından Deylem bölgesinden dört bin savaşçı getirtilmişti. Bunlar Hüsrev Perviz'e hizmet ederek, has adamları arasında yer almışlardı.³⁹ Bu görevliler, Hüsrev Perviz'in ölümünden sonra da görevlerine devam etmişlerdi.⁴⁰ Bu görevlendirmeler, Sani hükümdarlarının bölge halkına duydukları güven ve verdikleri önemi göstermekteydi.

Fahreddin Es'ad Gorgani'nin Veys ve Ramin adında iki kişinin bölgenin dağlarına sığındığını, buranın hiçbir padişah tarafından ele geçirilemediğini ifade edip, halkın kahramanlığına dair özellikleri Veys ve Ramin adlı mesnevisinde ifade etmesi⁴¹ devlet içinde gerek asker, gerekse yönetici olarak görev yapmış olmalarına rağmen Deylemîler'in, Sâsânîler'e tam olarak itaat etmedikleri gibi, bölgelerinin de tam olarak da ele geçirilmediği anlaşılmaktadır.

Bölgede hâkimiyetin tam olarak kurulamaması, dönem dönem Sâsânîler ile bölge halkı arasında çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Sâsânî hükümdarları; Çâlûs şehrinde, Deylemîlerin yaşadığı yerin tam karşı tarafında kaleler inşa edilmişti.⁴² Bunlar, Deylem halkından gelebilecek saldırıları önleme amacıyla yapılmıştı.

Bu anlamda Deylemîlerin saldırılardan nasibini alan şehirlerden bir diğeri ise Kazvîn şehriydi. Korunmuş hudud anlamına gelmekte olan Kaş-

³⁷ Mes'ûdî, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin (öl. 346/957). Mürücü'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher (Altın Bozkırlar). Çev: Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014, s. 214

³⁸ Mes'ûdî, s.216.

³⁹ İbn Kesir, VII, 200.

⁴⁰ Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (öl. 279/892). *Fütûhü'l-Büldân*. Çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013, s.318

⁴¹ Gorgani, s.369,370. Aktaran: Kurban, Fatehe, s.88.

⁴² Mes'ûdî, s. 449.

vin isminden⁴³ türeyen Kazvîn şehrini Sâsânî Şahı ikinci Şapur Zü'l-Ektâf (309-379) kurmuştu.⁴⁴ Şapur; Rumlar'la yaptığı savaştan yenilip, Kazvîn şehrinin kurulacağı bölgeye geldiği zaman⁴⁵ ordusunun, ülkenin diğer şehirlerinde kalanlarına haber göndererek savaş için yanına çağırılmıştı.⁴⁶ Şapur, Rumlar'a karşı yapılan savaşı kazanıp, zafer elde edince burayı kutsal sayarak bir şehir kurulmasını emretmişti.

Şehrin inşası sırasında çalışanlar, Deylemîler tarafından tacize uğramakta, gündüz yapılan işler gece harap edilmekteydi. O sırada Şapur; el-Cezire⁴⁷ bölgesinden gelerek Sâsânî topraklarına yerleşip, Sevad bölgesine yönelik çapul yapan Benî İyâd kabilesi ile meşgul olmaktadır.⁴⁸

Şapur'a; Deylemîlerin yaptıkları haber verilince, inşaat bitinceye kadar onlara mal verilerek meşgul edilmelerini emretti. İşlerini bitiren Şapur; savaşmak için Hazar Denizi'nin kıyılarına kadar giderek Deylemîlere saldırıp, büyük bir katliam gerçekleştirdi.⁴⁹ Kazvîn kurulduktan sonraki yıllarda bu olayın da etkisiyle Deylem ile Kazvînîler arasındaki düşmanlık son bulmayarak artmıştı. Deylemîlerin saldırılarına devam etmesi nedeniyle şehirde, Farslılardan oluşan bir askeri birlik devamlı teyakkuz halindeydi. Bu birliğin görevi; iki halk arasında antlaşma bulunmadığı zamanlarda şehri Deylemîlere karşı; antlaşma bulunduğu zamanlarda ise, Deylemli ve başka hırsızlara karşı korumaktı.⁵⁰

Sâsânîlerin şahlarından Behram-ı Gur, (420-438) zamanında ise bir grup Deylemli asker isyan ederek, Rey şehrine baskınlar düzenlemiş, etrafı yıkıp, halkı esir almıştı. Bu zor durumdan dolayı Rey halkı, Deylemîlere vergi vermeyi kabul etmişti. Bunun üzerine Behram, komutanlarından Merzuban'ı, Rey şehrine göndererek, halkına yapılanın aynısını Deylem halkına da yapılmasını emretmişti. Sefere çıkan Merzuban, Behram-ı Gur'un

⁴³ Belâzurî, s. 366.

⁴⁴ Mustevfi, Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvînî (öl. 740/1340'tan sonra). *Tarih-i Güzide*. Tahran: Emir Kebir, 1985, s. 773.

⁴⁵ Mustevfi, s. 773.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem el-Cezerî (öl. 630/1232). *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1985-1987, I, 358.

⁴⁷ el-Cezire; Fırat ile Dicle arasında kalan büyük bir bölgedir. Bkn: Yâkût el-Hamevî, II, 136

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, I, 357,358.

⁴⁹ Mustevfi, s. 774.

⁵⁰ Belâzurî, s.366.

destek vermesiyle Deylemleri yenilgiye uğratmış, komutanlarını esir almıştı. Savaş sonunda zafer kazanan Behram, kimseyi öldürmeyeceğine dair teminat verince Deylemlerin tamamı itaat ederek teslim olmuşlardı.⁵¹

Sâsânilerle yapılan savaşlarla birlikte, Deylem bölgesi, coğrafi şartların müsait olması nedeniyle aynı zamanda İmparatorluğa karşı olan muhalif gruplara mensup olanların sığındığı güvenli bir limandı.

Ahbârü't-Tivâl eserinde Dinêverî, muhaliflerin bölgeye sığınmalarına dair şunu aktarmaktadır:

“Sâsânî hükümdarlarından Nüşirevân öldükten sonra, oğlu Hürmüz (Hüsrev Perviz) tahta geçti. Bir süre hükümdarlık yapan Hürmüz, oğlu Kistrâ Ebreviz (II. Hüsrev Perviz) tarafından tahtından indirildi. Kistrâ Ebreviz babasının yerine tahta geçti. Kistrâ Ebreviz'in dayıları Bindevey ve Bistâm, yeğenlerinin saltanatını korumak için Hürmüz'ü öldürdüler.

Hürmüz'ün valilerinden Behram b. Behram Cuşnes, bu öldürme olayını duyunca ordusuyla Kistrâ Ebreviz'e karşı savaştı ve yenildi. Yenildiği bu savaştan sonra arkadaşlarıyla birlikte Türk Hakanına sığındı. Hakan'ın yanında itibar göyerek yaşayan Behram, Kistrâ Ebreviz'in, Hakanın karısı Hâtûn'u kandırması sonucu, Hâtûn tarafından görevlendirilen bir köle tarafından öldürüldü.

Behram öldürülünce kız kardeşi Kürdiye ve arkadaşları ülkelerine daha yakın olan ve intikamlarını alabilecekleri bir konumda olan Deylem bölgesine sığınmaya karar verdiler. Deylemlerden, beraber yaşama ve oturma izni istediler. Aralarında kimsenin kimseye zarar vermemesi şartıyla antlaşma imzalayıp Deylem bölgesine güvenli şekilde yerleştiler.”⁵²

Bu rivayet, bölgenin muhalifler için nasıl bir sığınma yeri olduğunu göstermektedir.

Sâsânilere karşı verilen bu muhalif hareketin zamanla birlikte güçlendiği ve örgütlü hale geldiği görülmektedir. Kistrâ Ebreviz, kendisini tedirgin eden bu durumdan kurtulmak için bu muhalif grubu bastırıp, Kazvîn şeh-

⁵¹ İbnü'l-Esir, I, 366, 367.

⁵² Dinêverî, s. 124-151

rinde, kurduğu askeri karargâhla Deylemilerin ülke içine girişini engelleyerek⁵³ olası isyanların önüne geçmeyi hedeflemişti.

Genellikle askerliği meslek haline getiren bazı Deylemilerin, şehir kurma noktasında da yetenekli oldukları görülmektedir. İslâm öncesi dönemde; Eşad ve Yazdan adındaki Deylemilerden iki kardeş, halklarının ileri gelenlerinden birini öldürdükten sonra aile üyeleriyle daha sonra Âmul diye adlandırılacak bölgeye kaçmış ve orada kendilerine nisbetle Eşadrestak ve Yazdanabad şehirlerini kurmuşlardı.⁵⁴

Bununla birlikte Belh Emiri Firuz Şah; Eşad'ın, Amle adındaki kızıyla evlenince⁵⁵ hanımı adına kurduğu şehre ona nisbetle buraya “*sana mübarek olsun*” anlamına gelen⁵⁶ Âmul adını vermişti.⁵⁷

2. İSLÂMÎ DÖNEMDE DEYLEM BÖLGESİ

İkinci halife Ömer b. Hattâb (634-644) dönemiyle Arabistan sınırlarının dışına taşan fetih hareketleri sonucu kısa sürede Sâsânî toprakları fethedilmişti. Bunun tek istisnası; uzun bir dönem boyunca fethedilemeyen Deylem bölgesidir.

Hz. Ömer'in halifeliği döneminden başlayıp, Abbasi halifesi Me'mûn (198-218/ 813-833) dönemine kadar bölgeye düzenlenen on yedi seferden,⁵⁸ bir sonuç alınamayarak bölge ele geçirilememiştir. İslâm'ın ilk asırlarında bölgenin ‘*Darü'l-Küfr*’ olarak adlandırılması⁵⁹ bu durumdan dolayı olsa gerektir.

Bölge dışındaki bütün Sâsânî toprakları zamanla Müslümanların hâkimiyetine geçmişti. Bu yüzden buranın alınması, Müslümanlar açısından elzemdi. Ayrıca, Deylemiler İslâm şehirlerine saldırılar düzenlemekte ve bu durum halka rahatsızlık vermekteydi. Bu yüzden bölge üzerine fetih hareketleri düzenlenmekte ve cihat fikri üzerinden askerlerin motivasyonu artırılmaktaydı.

⁵³ Dinêverî, s.155.

⁵⁴ İbn İsfendiyâr, s. 62; Mer'aşî, Zahîruddîn b. Nâsîruddîn b. Kemâluddîn (öl. 892/1487). *Târih-i Taberistan ve Rûyân ve Mâzenderan*. Tahran: Muesse-i Matbat-i Şarki Der Çaphane-i Hormi, 1345. s.1.

⁵⁵ İbn İsfendiyâr, s. 62, 70; Mer'aşî, s. 1, 2.

⁵⁶ Mer'aşî, s. 3.

⁵⁷ İbn İsfendiyâr, s.71; Mer'aşî, s. 3.

⁵⁸ “Deylem”, DİA, 1994, IX, 264.

⁵⁹ İstahri, s. 215.

Bu kadar öneme haiz olan Deylem bölgesine ve halkına dair İslâm kaynaklarındaki ilk rivayetler 16/637 yılında gerçekleşen Kâdisiye Savaşı'nda⁶⁰ görülmektedir. Bu savaş sırasında dört bin Deylemli, Sâsânîlerin meşhur komutanlarından Rüstem ile birlikte savaşmıştır. Komutan Rüstem öldürülüp, ordu dağılınca Deylemiler, kendi aralarında yaptıkları istişareler sonucu Müslüman olmuşlardı İslâm dinine geçtikten sonra Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (öl. 55/675) komutanlığında Medâin ve Celûlâ şehirlerinin fethedilmesine katıldıktan sonra, bir kısmı Kûfe şehrine⁶¹ yerleşti.⁶² Muâviye b. Süfyan'ın halifeliği ise bunların bir kısmının Basra şehrine,⁶³ diğer bir kısmının da Şam şehrine yerleştirildiği⁶⁴ ve onlara atâ bağlandığı ifade edilmektedir.⁶⁵

19/ 640 veya 20/641 yılında vuku bulan Nihavend Savaşı'ndan iki ay sonra, halife Ömer; Kûfe valisi olarak görevlendirdiği Ammar b. Yâsir'e (öl. 37/657) Rey ve Destebâ bölgelerine Urve b. Zeydi'l-Hayl et-Tâi'yi göndermesini emretmişti. Emredilen yere sekiz bin askerle giden Urve; Deylem ve Rey halkının oluşturduğu orduyu yenilgiye uğratmıştı.⁶⁶ Bu yenilgi Deylem halkının gücünü kırmadığı gibi, bu olaydan sonra İslâm ordularının karşısına toplu olarak çıkmışlardı.

İslâm orduları tarafından bozguna uğratılıp başsız bırakılan Sâsânî halklarından olan Reyliiler, Azerbaycanlılar ve Deylemiler, Müslümanlara karşı birleşme kararı almışlardı. 22/642 yılda gerçekleşen bu olay sırasında Nuaym b. Mukarrin, on iki bin Müslüman askerin liderliğinde Hemedân şehrinde idi. İslâm ordusu ile savaşmaya karar veren⁶⁷ bu orduda bulunan Deylemiler; liderleri Mötâ, Rey halkı; Ebu Ferrohan, Azerbaycanlılar ise İsfendiyaz komutanlığında hareket etmişlerdi. Bunun üzerine Hemedân şehrinde bulunan Nuaym; Yezid b. Kis'i yerine bırakarak ordusuyla düşman

⁶⁰ Belâzuri, s.292.

⁶¹ Kûfe; Irak bölgesinde yer alıp, Babil toprağı da denilen büyük bir şehirdir. Bkn: Yâkût el-Hamevî, IV, 490.

⁶² Belâzuri, s. 318, 319.

⁶³ Basra, Irak bölgesinde yer alan büyük bir şehirdir. Bkn: Yâkût el-Hamevî, I, 430.

⁶⁴ Belâzuri, s.318.

⁶⁵ Dinêverî, s.335

⁶⁶ Belâzuri, s. 347, 362.

⁶⁷ Taberî, IV, 148; İbnü'l-Esir, III, 27. Yâkût el-Hamevî; olayın,29/649 yılında gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bkn: Yâkût, el-Hamevî, V, 341

üzerine yürümüştü.⁶⁸ Hemedân ve Kazvîn şehirleri arasında yer alan⁶⁹ Vajiruz bölgesinde yapılan savaşta Müslümanlar galip gelmişti.⁷⁰ Bu savaşta, liderleri Mötâ'yı kaybetmelerine rağmen, Deylemîlerin güç kaybetmedikleri, bu savaştan sonra Hz. Ömer döneminde bölgeye gönderilen ordudan anlaşılmaktadır. Bu ordu, Kûfe valisi Muğire b. Şube'nin (öl. 50/670) Rey ve Destebâ bölgelerine, vali olarak görevlendirdiği Kesir b. Şihâb el-Hârîsî'nin liderliğinde Deylemîlere saldırıp, onlarla savaşmıştı.⁷¹

Bu seferin de başarılı olmaması nedeniyle olsa gerek bu defa; el-Berâ b. Âzib (öl. 71/690 [?]) Kûfe valisi Muğire b. Şu'be tarafından Kazvîn şehrine vali olarak atanmış, ona şehri fethetmesini ve eğer bu gerçekleşirse Deylem bölgesine sefer düzenlemesi emredilmişti. İslâm ordusunun geldiğini haber alan Kazvînliler komşuları olan Deylem halkından yardım sözü almışlardı. Müslümanlarca kuşatıldıklarını gören halk, Deylemîlerin de verdikleri sözden caydıklarını görünce, sulh yaparak İslâm dinine geçmişlerdi. Müslüman olan Kazvînliler, valileri el-Berâ liderliğinde Deylemîlerle savaşmış ve onları vergiye bağlamışlardı.⁷²

Vergiye bağlanan Deylem bölgesinin alınması için Hz. Osman döneminde de seferler düzenlenmeye devam etmiştir. Sa'd b. Ebî Vakkâs, 25/645 yılın başlarında ikinci defa Kûfe'ye vali olarak atanınca Rey şehrinde oluşan karışıklıkları düzelterip, buradan bölge üzerine sefer düzenleyerek, onlarla savaşmıştı.⁷³

Hz. Osman döneminde Kûfe valiliğine atanan, el-Velid b. Ukbe (öl. 61/680-81) Deylem bölgesine dair yürütülen fetih siyasetini devam ettirerek, Kazvîn şehri üzerinden bölgeye ordu göndermiştir.⁷⁴ Bu seferlerin sonucunun olumsuz sonuçlanmasından dolayı olsa gerek, Kûfe valisi Sa'îd b. Âs b. Sa'îd (öl. 59/679) de Deylem bölgesine sefer düzenlemek⁷⁵ zorunda kalmıştır.

⁶⁸ Taberî, IV, 148; İbn Kesîr, VII, 201

⁶⁹ Yâkût el-Hamevî, V, 341.

⁷⁰ Taberî, IV, 148; İbnü'l-Esîr, III, 27.

⁷¹ Belâzurî, s.363.

⁷² Belâzurî, s. 366, 337; İbnü'l-Esîr, III, 28.

⁷³ Belâzurî, s.364

⁷⁴ Belâzurî, s.367, İbnü'l-Esîr, III, 29.

⁷⁵ Belâzurî, 367.

Hz Ali (656-661) döneminde de bölgenin ele geçirilmesine yönelik isteğin devam ettiği görülmektedir. Hz. Ali, 37/657 yılında Sıffin savaşı sırasında, savaşa katılmak istemeyen taraftarlarını, Deylem bölgesine düzenlenecek sefere yönlendirmiştir. Bunun üzerine ayrılan dört veya beş bin civarında asker, bölgeye düzenlenecek sefer için orduya katılmıştır.⁷⁶

Muâviye b. Ebi Süfyân'ın (661-680) halifeliği döneminde bölgeye sefer düzenlenememişken, Yezid b. Muâviye (680-683) döneminde ise, yaşanan karışık siyasi ortamdan faydalanan Deylemliler, isyan çıkararak Rey ve Kazvîn şehirleri arasında yer alan Desteba'yı ele geçirmişlerdi.⁷⁷ Bunun üzerine Irak bölgesi genel valisi Ubeydullah b. Ziyad, (öl. 67/686) bölgeye Ömer b. Sa'd'ı, (öl.66/686) yönetici olarak görevlendirmişti.⁷⁸ O da, dört bin askerle,⁷⁹ Hammam A'yun denilen mıntıkada bölge üzerine sefere çıkmaya hazırlanırken Ubeydullah b. Ziyad tarafından yanına çağrılarak,⁸⁰ Hz. Hüseyin'le (öl. 61/680) savaşma emri almıştı.⁸¹ Görevi sona erdikten sonra valilik görevine dönecek⁸² olan Ömer b. Sa'd, gelen emir üzerine ordusunun yönünü Hz. Hüseyin'e doğru çevirmişti. Bu sırada Kerbela olayı yaşanmış ve Hz Hüseyin (öl. 61/680) öldürülmüştü. Bu yüzden 61/680 yılında⁸³ Deylem bölgesine planlanan sefer yapılamamıştır.

Abdümelik b. Mervan'ın halifeliği (685-705) sırasında yaklaşık on beş yıl, Velid b. Abdümelik (705-715) döneminde ise beş yıl Irak bölgesi genel valiliği yapan Haccâc b. Yusuf'un (öl. 95/714)⁸⁴ bölgenin fethi için gönderdiği ordu⁸⁵ başarısızlığa uğramıştı.

Seferden önce Haccâc b. Yusuf, Deylem bölgesinden gelen bir heyetle bir toplantı gerçekleştirmişti. Bu heyet, Haccâc b. Yusuf'un İslâm'a girmeleri veya cizye vermeleri gerektiğine dair teklifleri reddetmişti. Bunun üzerine Haccâc; bölgenin fiziki haritasının çıkarılmasını emrettikten son-

⁷⁶ Belâzuri, 367.

⁷⁷ İbnü'l-Esir, IV, 55.

⁷⁸ Dinêverî, 301.

⁷⁹ Taberî, V, 409; İbn Kesîr, VIII, 282.

⁸⁰ İbnü'l-Esir, IV, 55.

⁸¹ Dinêverî, 301; İbn Kesîr, VIII, 282.

⁸² Dinêverî, 301

⁸³ İbnü'l-Esir, IV, 55, İbn Kesîr, VIII, 282.

⁸⁴ Dinêverî, 368.

⁸⁵ Belâzuri, 370

ra heyeti tekrar yanına çağırmişti. Bölgenin fiziki yapısını çok iyi bildiğini harita üzerinden gösteren Haccâc'a karşı heyettekiler; haritadakilerin doğru olduğunu, fakat eksik olarak çizilen şeyin savaşçıları olduğunu ifade etmişlerdi. Bunun üzerine Haccâc, bölgeye oğlu Muhammed b. Haccâc liderliğinde bir ordu göndermişti. Fakat sefer başarısızlığa uğramış, ordu da Kazvîn şehrine geri dönmüştü.⁸⁶

Kazvîn şehri; Müslümanlarla Deylemîler arasındaki sınır boyunu oluşturduğu için, gelebilecek saldırılara karşı güvenlik önlemleri sıkı tutulmaktaydı. 81/ 700 yılında şehre yönetici olarak görevlendirilen Muhammed b. Ebî Sebre el-Cu'fî; askerlerin gündüz sürekli nöbet tuttıklarını, geceleri ise uyumadıklarını görüp, Bu duruma Deylemîlerin her an yapabilecekleri bir baskından kaynaklı korkunun sebep olduğunu öğrenmişti. Bu durum üzerine kale kapısının açık tutulması talimatını vermişti. Bunu haber alan Deylemîlerin gafil avlamak için gece şehre saldırmaları üzerine kale kapıları üzerlerine kapatılarak ve pusuya düşürülmüşlerdi. Deylemîlerden bir kişinin bile kurtulmadığı bu olay sonrası korkularından dolayı uzun bir süre kendi bölgeleri dışına çıkamamışlardı.⁸⁷

Uzun süreli bir korku oluşturmuş olsa gerek, bundan sonra Deylemîlerin faaliyetlerine Abbasi halifelerinden Ebû Ca'fer Mansur döneminde (136-158/ 754-775) başladıklarını görmekteyiz. 143/760 yılında Deylem halkının, isyan edip çok sayıda Müslümanı öldürmesi üzerine halife Mansur, tebaasını Deylemîlere karşı cihad edilmesi için teşvik etti. Bu amaçla; Habib. b. Abdullah b. Reğban adında bir elçi Basra, başka bir elçi de Kûfe şehrine gönderildi. Elçiler; yaptıkları çağrıda bölgeye yapılacak sefere bizzat katılması gerekenlerin on bin dirhemden daha fazla gelire sahip olması gerektiğini ifade etmişlerdi.⁸⁸ Bu çağrıya çok sayıda insan icabet etmesine⁸⁹ rağmen başarısız olunacak ki, 144/761 yılında, Mansur'un emriyle halifenin bizzat yeğeni Muhammed b. Ebi'l-Abbas es-Seffah; Kûfe, Basra, Vasıt,

⁸⁶ İbnü'l-Fakih, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. (öl. (III-IV/IX-X. yüzyıl). *Kitâbü'l-Büldân*. Çev. Muhammed Rıza Hâkimi. Tahran: Bonyad-ı Ferheng-i İrân, 2000, s. 125

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 413, 414

⁸⁸ Taberî, VII, 515.

⁸⁹ İbn Kesîr, X, 139.

Musul ve Cezire'den topladığı askerlerle oluşturduğu bir ordu ile bölgeye sefer düzenlemiştir.⁹⁰

Düzenlenen bu kadar sefere karşın tam olarak ele geçirilemeyen bölgeye Halife Mansur, 155/771 yılında Ömer b. Âlâ'yı gönderdi. O'nun, isyan eden Tâlekân⁹¹ ile Deylem bölgesini ele geçirip Deylemîlerden birçok esir alması⁹² sorunu tam olarak çözmediği gibi, bölge; ilerleyen zamanlarda Abbasi devleti karşıtlarına da ev sahipliği yapacak ve bazı isyanların merkezini oluşturacaktı.

175/791⁹³ veya 176/792 tarihinde⁹⁴ Yahyâ b. Abdullah'ın, bölgede ayaklanması,⁹⁵ bu isyan hareketlerinden biriydi. Deylem bölgesine sığınan Yahyâ b. Abdullah'ın halk üzerinde etkili olmasıyla etrafındaki kuvvetler çoğalmaya başlamıştı. Deylemîlerin savaşı özelliklerinin oluşturacağı güç isyanı daha geniş bir alana yayabilirdi. Bu durum Abbasi halifesi Hârûnürreşid'i (170-193/786-809) rahatsız etmişti.⁹⁶ Halife, sorunu çözüme kavuşturma amacıyla Fazl b. Yahyâ el-Bermekî'yi (öl. 193/808) elli bin kişilik bir ordu ile bölgeye göndermişti. Hârûnürreşid, Fazl'a; Taberistan ve Rey, gibi bazı yerlerin valiliklerini de vererek ⁹⁷ elini güçlendirmişti.

Fazl; bir taraftan ordusuyla beraber Tâlekân'da bekleyişini sürdürürken,⁹⁸ diğer taraftan gönderdiği mektuplarla Yahyâ b. Abdullah'ı etkilemeye çalışmıyordu. Aynı zamanda siyasi ayak oyunlarına başvurarak, Deylem hükümdarına, Yahyâ'nın teslimi için teklif ettiği bir milyon dirhem⁹⁹ ile tabiri caizse kaleyi içten fethetmeyi amaçlamaktaydı.

Kendisine karşı düzenlenen siyasi tuzakların farkına varan ve bölgede

⁹⁰ Taberî, VII, 517; İbn Kesîr, X, 139.

⁹¹ Horasan'a bağlı olup, Mervrûz ile Belh arasında yer alan bir şehirdir. Bkn: Yâkût el-Hamevî, IV, 6.

⁹² Ya'kübî, Ahmed b. Ebi Ya'küb b. Vazih (öl.292/905'ten sonra). *Tarîh-i Ya'kübî*. Çev: Muhammed İbrahim Ayeti. Tahran: Bonyad-i Tercüme ve Neşr-i Kitap, 1347, II, 383.

⁹³ İbn Kesîr, X, 279.

⁹⁴ Taberî, VIII, 241, İbnü'l-Esîr, VI, 115.

⁹⁵ Taberî, VIII, 241, İbnü'l-Esîr, VI, 115; İbn Kesîr, X, 279.

⁹⁶ İbnü'l-Esîr, VI, 115; İbn Kesîr, X, 281.

⁹⁷ Taberî, VIII, 242; İbnü'l-Esîr, VI,115.

⁹⁸ Taberî, VIII, 242.

⁹⁹ Taberî, VIII, 243; İbnü'l-Esîr, VI, 115. Ya'kübî, böyle bir miktardan bahsetmemekle birlikte Hârûnürreşid'in Deylem hükümdarına yazdığı tehdit dolu bir mektup ile Yahyâ'yı istediğini ifade etmektedir. Bkn: Ya'kübî, II, 412.

daha fazla barınamayacağını anlayan Yahyâ, Hârûnürreşîd'in yazacağı be-
raat mektubu karşılığında teslim olacağını ifade etmişti. Hârûnürreşîd'in
el yazısıyla yazdığı emanname sayesinde Yahyâ, Bağdat'a getirilmişti.¹⁰⁰
Yahya'nın bundan sonraki akıbeti hakkında bazı tarihçiler, Halife'nin;
Yahyâ'ya iyi davranıp, çeşitli hediyeler sunduğunu ifade ederken,¹⁰¹ ba-
zısı ise onun hapse atıldığını¹⁰² ve orada açlık sebebiyle öldüğünü ifade
etmişlerdir.¹⁰³ Sonuç ne olursa olsun, Abbasiler, böylece Yahyâ'nın büyüte-
ceği muhtemel bir isyanın önüne geçmiş olmakla beraber, bölgeye dair bir
çözüm üretememişlerdi.

Hârûnürreşîd; Râfî b. Nasr b. Seyyâr'ın 190/805 yılında gerçekleştirdi-
ği isyan sebebiyle Horasan bölgesine gideceği¹⁰⁴ zaman, Hemedân şehrine¹⁰⁵
uğramıştı. Bu sırada Kazvînliler; halifenin huzuruna çıkararak, kendileri-
ne komşu olan düşmanların saldırılarından dolayı dert yanıp, bu yüzden
ekonomik sıkıntıya uğradıklarını ifade etmişlerdi. Bu sıkıntılı durumdan
kurtulmak için öşür vergilerinin düşürülmesini talep eden Kazvîn halkının
talebi, Halife Harun Reşid tarafından kabul edilmişti.¹⁰⁶

Bu rivayet bize, yaklaşık 2/8. yüzyılın son dönemlerinde dahi hala tam
olarak Deylem bölgesinin fethedilmediğini, Kazvînlilerin sınır komşuları
olan Deylem halkı tarafından saldırı ve tacize uğradıklarını göstermektey-
di. Deylemlerin yapmış olduğu saldırı, taciz ve baskınların halkta oluş-
turduğu travmatik durum, tabiri caizse bir ur haline gelmiş olan bölgenin
fethini zorunlu hale getirmişti.

Me'mûn'un halifeliği döneminde Taberistan valiliğini yapan Abdullah
b. Hurdâzbih'in 201/816 düzenlediği sefer ile bölge şehirleri arasında yer
alan Şeyzer ve Belâzur fethedilmiş, Deylem hükümdarlarından Ebû Leylâ'
da esir alınmıştı.¹⁰⁷ Böylece bölge kontrol altına alınmış ve uzun bir süredir
sorun üreten bu coğrafyanın fethi tamamlanmıştır.

¹⁰⁰ Taberî, VIII, 243; İbnü'l-Esîr, VI, 115.

¹⁰¹ İbn Kesîr, X, 282.

¹⁰² Taberî, VIII, 244; Ya'kûbî, II, 412.

¹⁰³ Ya'kûbî, II, 412.

¹⁰⁴ Dinêverî, 423, 424.

¹⁰⁵ Cibâl bölgesinin en büyük şehridir. Bkn: Yâkût el-Hamevî, V, 410.

¹⁰⁶ Belâzurî, s. 368

¹⁰⁷ Taberî, VIII, 556, İbnü'l-Esîr, VI, 284.

SONUÇ

Deylem; sarp ve geçilmez bir coğrafyası ile birlikte Deylem halkına ev sahipliği yapmış bir bölgeydi. Deylem halkının savaşçı özellikleri, Sâsânî ordusunda görev yapmalarını sağlamıştır. Ayrıca bazı dönemler Sâsânî sarayında da çeşitli görev üstlenmişlerdir. Bunlarla birlikte bölge, hem Sâsânîler, hem de İslâmî dönemde yönetimlerle problem yaşayan muhaliflerin sığınağı olmuş ve çeşitli isyan hareketlerine sahne olmuştur. İslâm orduları, birçok sefer düzenlemesine rağmen uzun bir süre bölgeyi ele geçirememiştir.

Bununla birlikte Deylemîler, komşu oldukları İslâm şehirlerine yönelik saldırı ve tacizlerini uzun bir süre devam ettirmişlerdir. Deylemîlerin bu faaliyetleri, Müslüman ahaliye ciddi endişe ve sıkıntılara sebebiyet verdiği gibi, ekonomik problemlerin de yaşanmasına neden olmuştur. Bunun farkında olan yöneticiler, bölgeye düzenlenecek seferlere önem verdikleri gibi, halkı da bu anlamda teşvik etmiştir. Geç de olsa fethedilmesiyle beraber, bölge İslâm topraklarına dâhil olmuş ve böylece Deylem halkından İslam beldelerine yapılacak saldırılar da sona ermiştir.

KAYNAKÇA

- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (öl. 279/892). *Fütühül-Büldân*. Çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Bloga, Rafael. *İran Halkları El Kitabı*. y.y., 1997.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (öl. 282/892). *Abbârüt-Tvâil, İslâm Tarihi*. Çev: Nusrettin Bolelli&. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Hivda İletişim, 2007.
- Ebü'l-Fida, Emadeddin İsmail (öl.732/1331). *Takvimül-Büldân*. Çev. Abdul Muhammed Ayeti. Tahran: Enteşaret-i Ferheng-i Bonyad-i İran, Çaphane-i Zer, 1970.
- Fenderski, Seyyid Rıza. *Deylemiyan: Ağaz ta Sedde Çebarom*. Reşt: Ferheng-i İlya, 1386.
- Gorgani, Fahreddin Es'ed. *Veys ve Ramin*. Tash: Muhammed Cafer Mehcub. Tahran: İbn Sina, 1337.
- Heredots (öl. M.Ö. 425). *Herodot Tarihi*. Çev: Müntekim Ökmen. Yunanca Aslıyla Karşılaştıran ve Sunan, Azra Erhat. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.
- Hudüdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*. Çev: Abdullah Duman&Murat Ağarı, İstanbul: Kitabevi, 2008.
- İbn Havkal, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî (öl. 367/977). *Süretül-Arz*. Çev. Cafer Şe'ar. Tahran: Bonyad-ı Ferheng-ı İran, 1365.

- İbn Hurdâzbih, Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah (ö. 201/913). *el-Mesâlik ve'l-Memalik, Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Çev. Murat Ağarı. İstanbul; Kitabevi Yayınları, 2008.
- İbn İsfendiyâr, Bahaaddin Muhammed. b. Hasan b. İsfendiyâr (öl. 613/1216'den sonra). *Târih-i Taberistan*. Tsh: Üstad Abbas İkbâl Aştayani. Tahran: Enteşaret-i Esatir, 1389
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (öl. 1373). *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Büyük İslâm Tarihi. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı yayınları, 1994.
- İbnü'l-Belhî, Ahmed b. Sahl (öl. 511/1118). *Farsname-i İbn-i Belhî*. Dzn: Fasayi Mansur. Şiraz: Farsology Foundation, 1995.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem el-Cezerî (öl. 630/1232). *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1985-1987.
- İbnü'l-Fakih, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed (öl. (III-IV/IX-X. yüzyıl) *Kitâbü'l-Büldân*. Çev. Muhammed Rıza Hâkimi. Tahran; Bonyad-ı Ferheng-i İnan, 2000.
- İstahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed (öl. 340/951-52'den sonra). *el-Mesâlik ve'l-Memalik*. Çev. Muhammed b. Esed b. Abdullah Testeri. Mecmua-i Enteşaret-i Edebi ve Tarihi, 1373.
- Kurban, Fatehe, *Tarih-i Gilân: Piş Ez İslâm*. Reşt; Ferheng-i İlya, 1386.
- Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (öl. 380/990). *Kitâbu Ahsenî't-Tekâsım fi Marifet'l-Ekâlim: İslâm Coğrafyası*. Çev. ve Notlar, D. Ahsen Batur. İstanbul, Selenge Yayınları, 2015.
- Mehmet Usluer, *Abbasilerin Birinci Döneminin Sonuna Kadar Deylem Bölgesi* (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015)
- Mer'aşî, Zahirüddîn b. Nâsıruddîn b. Kemâluddîn (öl. 892/1487). *Târih-i Taberistan ve Rûyân ve Mâzenderan*. Tahran: Muesse-i Matbaat-i Şarki Der Çaphane-i Hormi, 1345.
- Mes'ûdî, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin (öl. 346/957), *Mürücüz-zeheb ve meâdinü'l-cevher*, (*Altın Bozkırlar*), Çev: Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Mustevfi, Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvîni Hamdullah (öl. 740/1340'tan sonra), Tahran: *Tarih-i Güzide*, Emir Kebir, 1985.
- Nâsır Hüsrev, Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî (ö. 465/1073'ten sonra). *Sefername*. Çev. Abdülvehhab Tarzi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985.
- Rabino, H.L. (1877-1950), *Velayet-i Dar'el Merz-i İnan*. Terc: Cafer Hamamizade, Reşt: Enteşaret-i Taeti, 1391.

- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid (310/923). *Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: Dâru Süveydan, 1967.
- Tarihi İran Cambric. Tarib-i İslâm: Ez İslâm Ta Şelçuke*. Çev. Hasan Envaşe. Tahran: Enteşarat- i Emir Kebir, 1343.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Vazih (öl.292/905'ten sonra). *Tarib-i Ya'kûbî*. Çev: Muhammed İbrahim Ayeti. Tahran: Bonyad-i Tercüme ve Neşr-i Kitap, 1347.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihabeddin Yâkût b. Abdullah (öl. 626/1229). *Mu'cemül-Büldân*. Dar Sadir. Beyrut, 1995.
- Yazıcı, Tahsin. "Deylem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/ 263, 264. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.